

AZ ANYA.

— Dzádurián. —

Gyermekkori diszes virágaim
Virulnak most is keblemen,
Felejthetlen szép emlékeim,
Sok örömet szereznek énnekem...
Jelzik a multnak kedves képeit,
Előidéznek vidám perczeket!
Fölfrissítik szívem érzelmeit,
Megujítják az eltűnt éveket!

Ki tudja mindezt a nagy tüntető,
Nem hordja el magával: az idő?... .

Ámde mit nyujt az anyaszeretet,
Midőn ölében nyugszik kisdede,
Hiven megőrzi az emlékezet,
Örökké tartó annak élete,
S mert szent a forrás, a melyből fakad,
Áldjuk érette a legjobb anyát,
Keblünkre zárva állandó marad,
Tuléli az a zord időt magát!...

Nincs annak vége, soha és sehol —
Szivünkkel együtt sírunkban honol!...

Simay Gergely.

Orosz-Örményországban.

— Egy utazó feljegyzéseiből. —

— Áni romjai között. —

Első tekintetre Áni nagy rom-mezőnek a képét nyújtja, a melyen itt-ott még nagyobb építmények állanak. Mintha földrengés egy városnak valamennyi magánházát kötörmelékké változtatta volna s ebből a pusztulásból többé-kevésbé jókarban csak az ellent állásra inkább képes középületek emelkednének ki. Egyelőre nem is vagyunk képesek az egészet áttekinteni, mert a talaj egyenetlen. Közvetlenül a szemünk előtt a romhalmazból széles szikladomb emelkedik ki, a melyen egykoron mintha várerődítés lett volna; s a mint arra megyünk, összeszedett régi kőkoczkákból épült alacsony modern ház vonja magára figyelmünket. Szerzetes lakik benne s a szolgálatára egy öreg paraszt házaspár és egy fiatal suhancz. Belőlük áll jelenleg Áninak egész lakossága, — s mi is egy napra ebben a házban ütöttük fel a tanyánkat.

Csodálatosképen nagy tömeg volt összegyűlve a midőn megérkeztünk, s mindnyájan fölötte izgatottaknak látszottak. Állítólag gyilkosság történt; aznap reggel a köhalmazok közt súlyos fejsebétől elvérezve találtak egy tizenhárom éves leánykát, a kit hozzátartozói egy közeli török falúból azért küldtek ide, hogy a romok között kecskéket őrizzen. Az egész rokonsága összesereglett és fenyegetődve az említett fiatal suhanczat jelölte meg a leány gyilkosának. A szomszéd helységből két idősebb örmény is megjelent, hogy az esetet megvizsgálja. A szerzetes nem volt otthon, elutazott a katolikosz-hoz; a suhancz félénken állott a két idegen örmény előtt, az anyja pedig szapora beszéddel erősítette az ártatlan voltát.

Utitársam minden teketória nélkül félbeszakította a tárgyalást s valami ennivalót kért a számunkra. Ezt a körülményt hamarosan felhasználta a suhancz arra, hogy tűzgyújtás céljából egyik mellékhelyiségben tűnjék el. Aztán átengedték számunkra lakásul a szerzetes czelláját;

végre pedig eltávoztak a törökök is, miután a két tekintélyes örmény kijelentette előttük, hogy az eset bírói vizsgálat alá fog vétetni.

Az állítólagos gyilkos, a fiatal suhancz reám nézve egészen bizalomkeltő benyomást tett s azonnal fel is fogadtam, hogy a romok bebarangolása közben szolgálomra legyen. A midőn öreg szülői meghallották, hogy Ecsmiádzinből jövök, oda voltak az örömtől s mind elém hordták, a mi ennivalójuk csak volt: tyukot, rizst, tojást, savanyú tejet, bivalyvajat s az elmaradhatlan lávás-t. Fő-ételül „philávot“ készítettek, vajban párolt rizst, apró mazsolával. Az utitársam nem győzte eléggé dicsérni ezt az ételt, a mely csakugyan pompáson ízlett, s a jobb kezével ismételten is jókora adagokat vett ki a philávos tálból. A főtt tyukot nem felvágva, hanem igen ügyesen több darabra széttépve tálalták fel. A savanyú tej, mint rendszeren, túlságosan zsiros volt, a tojások pedig forró vajban uszkáltak. Ehhez az ebédhez ugyancsak szükséges volt a magunkkal hozott bor, melynek különös — eleinte kellemetlen — tömlőszagát már egészen megszoktam. Legujabban egyébiránt a finomabb borfajokat már nem is tartják tömlőkben, hanem a földbe ásott agyagedényekben és palaczkokban.

A míg étkezünk, az öreg paraszt házaspár keleti szokás szerint összetett kezekkel az ajtóban állott. Majd az asszony alázatos lépésekkel hozzám jött, megfogta, egyik kezével a ruhámat, a másik kezét pedig a szívére tette s kérő szavakat látszott hozzám intézni. Lelkész-utitársam magyarázata szerint esküvel erősítette, hogy a fiának legcsekélyebb része sincs a török leányka meggyilkolásában. Megnyugtattam, hogy ez esetben nem is lesz fiának semmi bántódása.

Étkezés után hozzá láttunk a romok megtekintéséhez. Czelül tüzttem ki a régi város egész területének a körüljárását; előbb azonban néhány pillanatot szenteltem a székesegyháznak, a mely épen a lakásunk tőszomszédságában állott. I. Kákig király idejében emelték Szűz-Mária tiszteletére. Oldalhossza mintegy 30:50, belső magassága a középhajó boltozatáig 25—30 meter. Külső formáit nemes

egyszerűség jellemzi. A vörösbarna, mintegy kiégetettnek látszó tuffa-kő, a melyből egymásba helyezett sima kockái ki vannak faragva, kitűnő építkezési anyag. Nagy az ellentálló képessége, a mint ezt a jókarban levő domborművü ivezet is bizonyítja, a mely a hatalmas külfalakat összefüzi a magasbatörő, karcsú pillérekkel. A középső hosszahajónak az ugyanoly magasságú haránthajóval való keresztezése fölött emelkedett az örmény templomok jellemző kupolászzerű tornya hegyes kö-küpfedéllel, a mely nem volt képes ellent állani a földrengések erejének s az évszázadok romboló viharainak. Kötömegei beszakadtak, a templom belsejében s az egykori helyükön nagy kerek nyílás maradt, a melyen betekintenek az égbolt csillagai. Négy hatalmas pillér, a melyek egykor a torony súlyát hordták, a templom belsejét akként tagolja, mintha külön központi építmény létezett volna. Bezárja az épületet hosszirányban az apsis, melynek hátsó falán hosszú repedés fut végig. A fő-bejárat déli irányban volt, a hol kívülről még láthatók az előcsarnok nyomai. Egyébként a belső boltozatok, eltekintve néhány repedéstől, még elég jó karban vannak.

Néhány lépésnyire a templomon túl mély völgyszakadékhoz érünk, a melynek fenekén az Árpácsái vizei hömpölyögnek. Ezen a ponton alkothattam először világos képet Áninak a nevezetes fekvéséről. Az egész tájat köröskörül a már említett vörös tuffa-kő borítja; ez alatt pedig szürkés-fekete láva fekszik, a melynek tömegeit ősrégi időkben az Álágáz tölcsére ontotta ki.

A felső szélek között mintegy ötszáz méter szélességű, kanyargó völgyet ásott magának az Árpácsái. Ennek a mély völgynek felső széléről alátekintve, a fenéken zavaros víztömeget látunk tova hömpölyögni teljes némaságban, mert a távolság tőlünk olyan nagy, hogy a hullámok zaja csakis egyes pontokon jut el hozzánk, a hol a völgyfalak alakulása kedvez a hang fölfelé való terjedésének.

A város másik oldalán, szintén mély szakadékban, az Álácsácsái patak vizei folydogálnak úgy, hogy a két völgymeder közt ilymodon hosszú, meredek falainál fogva épen nem, vagy csak felette nehezen hozzá férhető sziklanyelv keletkezett. A két vízmeder egyesülésénél keskeny-

re nyult el, alig kétszáz méternyi szélességű hátáról a légköri befolyások a tuffatakarót is eltávolították s csak egy bazalt-zátonyt hagytak meg a két folyó közti mélységben. Ott azonban, a hol a félszigetszerű fensík mintegy a szárazfölddel egyesül, egy kilomaternél is nagyobb a földnyelv szélessége. Ezen a helyen huzodik keresztül a már említett híres fal, melynek védelmeznie kellett a várost a természet által nem fedezett egyetlen oldalán.

A régi Áninak mintegy öt kilomaternyi volt az egész kiterjedése. Mint az épületek fenmaradt alapfalainak irányából látjuk, legnagyobb része oly szűken volt építve, hogy tulajdonképeni utczákról szó is alig lehetett. Nem valószínű, hogy a város lakóinak a száma jelentékenyen meghaladta volna bármikor is az ötvenezeret, még ha figyelembe is vesszük, hogy a köfalak közé szorított régi városokba aránytalanul nagy ember-tömeg zsufolódott össze. Viszont kétségtelennek látszik másfelől az is, hogy a gyakori földrengések miatt nem építhettek Ániban túlságosan magas házakat.

Bármerre tekintenek szemeink, sehol semmi nyoma az életnek. Nyugat felé sötét kopárságban emelkednek a magasba az Áládsá-hegyek. Szürkés-fekete, vulcanicus lejtőiken nem látni fákat, még csak egyetlen fűszálat sem, Élettelen Kelet felé az Árágáz lapos boltozata, a mely egykoron tüzes lávából, kő- és hamútömegekből épült fel s mintegy óriások által vájt ágyúokban sötéten rohannak tova az Árpácsái feketének látszó hullámai. Kisértetiesen állanak a folyó fölött a pusztulásukban is hatalmas romjai egy hídnak, mely egyetlen ívvel szelte át a folyót egész szélességében. A lejtőn, egészen a folyammer széléig, mindenütt régi erődítések nyomai láthatók, épület-alapzatok, kifaragott sziklatömbök, leomlott faltöredékek. S a keskeny gyalogút, melyen előrehaladtunk, folyvást még fennálló falrészek s a vastag falak belsejének megtöltésére szolgáló látatörmelék közt kigyózott keresztül.

Már jó messziről magas, karsú torony vonta magára figyelmünket. Minaretje volt egy moseának, a melylyé a pompás ó-örmény épületet alakítottak át abban az időben, a midőn seldsuk emírek székeltek Áni falai között. Hármas

hajóra osztott ivezetes, erős kerek oszlopokon nyugvó csarnok volt az, a melyet istentiszteletük czéljaira kiszemelték a barbarok. A fensík szélén hatalmas alsó építményekre volt fektetve s a folyam medrére nyíltak az ablakai. A székesegyházon és azon a templomon kívül, melyben a lelkész, kinek szobájában lakom, még manapság is miséket mond, ez az épület (melyet nem tudom miért, könyvtárnak neveznek), a legjobb karban levő s architectonicailag leghatásosabb része Áni romjainak.

Tovább menvén, alapjaig szétrombolt templomra bukantunk, a melynek szanaszét heverő pompás falrészei sejtetni engedték az épület egykori rendeltetését. Lábainál voltunk ama halomnak, a melyen egykor a város citadellája állott. A pusztulás ezen a helyen irtózatos volt; még soha sem láttam ilyen vadul széthányt tömegét a romtörmelékeknek. Nem könnyen épült lakóházakat dultak itt fel, mint az alsó városban, hanem méternyi vastagságú falakat, nagy tömbökből összerakott bástyákat, vaskeményesű íveket és boltozatokat, itt-ott karsú pilléreket s gyönyörű faldiszítéseket is. S mindezek a halomról, a mely egyébként valaha szintén egészen be volt építve, minden irányban legurultak s magasan elborították az oldalait faragott kövekkel és kőcokczkával, a melyeken vajmi nehéz volt a felkapaszkodás. Modern robbantó-szer nem morzsolhat szét egy várost oly nagy mértékben, mint a hogy az 1319-ik évi rettenetes földrengés Áni városával tette.

Leszállva a magaslatról, csinos kápolnához vagy kis nyolczszögű templomhoz értünk. Épen a fensík délnyugati sarkában állott, kezdete fölött annak a keskeny földnyelvnek, mely innen lefelé mélyen benyulik az Árpácsái és Áládsácsái közé. Ennek a vad, meredek sziklának a tetején még nagy terjedelmű romok voltak, de meglehetősen nyaktörő volt az azokhoz vezető út. Hozzá még egyszerre be is sötétedett; nem mintha a nap nyugovóra szállt volna, hanem mert nehéz, fekete felhők tornyosultak az Állásá-hegység fölé. A romok s az egyébként sem valami vidám táj pár pillanat alatt a legkomorabb jelleget öltötték magukra, A felhőborította nyugati égboltról fakó-szürke, kísérteties

fény vetődött az egész vidékre, dörgött és villámok cikáztak s éles szélroham söpörte végig a fensíket.

Ily körülmények közt igen merész dolog lett volna lemászni az alsó sziklanyulványra. Másfelől arra sem határozhattam el magamat, hogy már most visszatérjek a szállásomra. Legrosszabb esetben is, úgy gondoltam, találok valahol pillanatnyi menedékhelyet. Tovább mentem tehát az Álásá-hegység felöli oldalon, a fensík nyugati lejtőjének hosszában. Tudtam, hogy az északi saroknál, a hol a hosszú falnak a száraz felé eső része kezdetét veszi, fekszenek a királyi kastély romjai s a képzeletemre nem csekély hatással volt az a gondolat, hogy ennek a régi, szétrombolt palotának a maradványai között fogom átélni a tomboló vihart.

Mielőtt még teljesen elértük volna a célunkat, teljesen megszüntette a tovább hatolásnak a lehetőségét a kitört zivatar. Csodás finomsággal épített szokszögű kápolna, a melynek fedélzete még jó karban volt, fogadott bennünket teljesen elpusztult belsejébe, miközben csak úgy szakadt az eső s minden mennydörgés után mintha megnövekedett volna az ereje. Szemben velünk csodás látványt nyújtott az örvénynek átellenes oldala. Félmagasságban sűrűen egymás mellett barlangok voltak beleásva, úgy hogy a sziklafal egy hadihajónak ágyúüreges széles oldalához hasonlított.

Az a sziklasík is, a melyen maga Áni áll, tuffarétegében számos ily üreget mutat, a melyek messze szerteágazó folyosókhoz és kamarákhoz vezetnek. A monda azt tartja, hogy a város régi lakóainak a lelkei, a kik annyi sorscsapás után sem voltak képesek elhagyni a tűzhelyeiket, éjjelenként ezekben az üregekben sutognak s hogy hallani is lehet a hangjukat, ha az éj csendjében a földhöz támasztjuk füleinket.

1046-ban néhány áruló a byzanceziak hatalmába juttatta Ánit. Tizenhatsz évig megszállva tartották, mialatt a seldsukok, a kik ellen védelmet ígértek az örményeknek, folyvást pusztították az ország déli és nyugati vidékeit. 1064 nyarán Aly-Arslán, az „erős oroszlán“ nagy sereggel az erődített város ellen indult s a nagy faltól északra,

az Áládsácsi völgyében ütötte fel táborát. A görögökhöz pártolt Bágárát és a georgiai Gergely voltak Áni parancsnokai. Meghiusult ostromlási kísérlete után addig soha nem látott nagyságú faltörő gépezetet állított fel Aly-Arslán, a mely néhány nap alatt rést tört a nagy falban. A seldsukok támadást intéztek, de visszaveretvén, már az elvonulásra gondoltak, midőn Áni parancsnokai abban a szerencsétlen határozatban állapodtak meg, hogy a görög csapatokkal visszavonulnak a citadellába s a várost, a mely sokáig különben sem tarthatja magát, lakósaival együtt prédául átengedik az ellenségnek.

Szörnyű volt a lakosság kétségbeesése. Midőn a fegyveres erő tényleg felvonult a várba, mintegy harmincezeren menekültek a városból az Árpácsáin át. Csodálkozva halották a seldsukok a nagy lármát és kiáltásokat, aztán megszállták a várost, lekaszabolták, a kiket még ott találtak, kifosztották a házakat és palotákat, meggyalázták a templomokat, majd ostrommal bevették a czitadellát, a honnan titkos földalatti utakon szöktek meg a könnyelmű és gyáva parancsnokok. Ez volt Áninak első pusztulása.

„Ez idő tájt, írja a szemtanú Girágosz, elhagyták a menekülő örmények a völgyeket s ismét leszálltak a hegyekről. Bánat fogta el őket és zokogtak, mert látták hazájukat meggyalázza és Ánit teljesen elpusztítva, lakósok és lakóházak nélkül. Látták, hogy a templomok szét vannak rombolva, a paloták felprédálva, az egész város gyászos balvégzet által sujtva. Keserves panaszokban törtek ki s átkozták az önnön belső viszálkodásaikat, mert az volt okozója az áni-i királyi uralom bukásának. S átkozták a görögöket is, a kik hűtlenül a várost hatalmukba ejtették s felhagytak a védelmezésével; s látván hogy az új életre kelésnek nincs semmi reménysege, sóhajaik közt kétségbeeséssel teltek el.“

Ennek daczára még egyszer virágzásnak indult Áni. A Bagraditák szívós kitartással küzdöttek a hitetlenek kezéből való kiragadásaért. Még a tizenkettedik század folyamán négy ízben üzték el falai közül a seldsuk emireket, a kik helyreállítván a citadellát, itt telepedtek meg. A nagy földrengés előtt azonban még egy katasztrófa érte,

az örmény fővárost. 1239-ben Dsengisz-khánnak egyik vezére, Tsamargan, a mongolok szokása szerint követeket küldött a városba s felhívta lakosságát a meghódolásra. A követeket megölték, a minék a hírére a mongolok oly gyorsasággal jelentek meg a város falai alatt, hogy a lakosság nem szerezhetett be hosszabb időre élelmi szereket. Alig hogy kezdetét vette az ostrom, érezhetővé lett a városban az éhség. Egyesek kiosontak a város falai közül az ellenséges táborba, a hol barátságosan fogadták őket. Erre aztán megadta magát a többi is. A mongol vezér kiválasztotta közülök a fiatal nőket és gyermekeket, valamint azokat is, a kik valamely mesterséghez értettek, a többit pedig lemészároltatta, aztán felégette az egész várost. A vérfürdő elől sokan az Áni alatt elnyuló barlangokba menekültek s a bejáratok előtt gyújtott tüzeknek füstje s az éhség vetett véget életüknek. A kik megmenekülhettek a szörnyű vérengzésből, a tengerpartnak vették utjokat. Genuai hajók szállították a szerencsétleneket Kaffába.

Valóban sok szörnyüséget látott ez a hely, a hol tartozkodtunk! S mennyire alkalmas volt a pillanat felidézésére ama komor képeknek, melyekkel tele van Örményország egész története! Felettünk és körülöttünk tombolt a vihar; csakúgy szakadt az eső a koromsötétségben; az ajtó- és ablaküregeken besodorta a szél menedékhelyünkre is; rövid időközökben a villámlások vakító fénynyel vonták be az egész tájat, a Bagratida-kastély kimagasló falait, a vörös tuffatömegeket s a szakadék mélyébe nyuló alapfalakat. Alkonyat táján lehetett az idő, de már egy óra óta koromsötét volt s az átellenben levő falon csak alig különböztethettük meg a barlangok nyílásait. Az eső csapkodása és a mennydörgés közepette mintha szellemek nyögtek és sóhajtottak volna eme barlangokban, a sziklák mélyében...

Ismét egy vakító villámcsikázás, a mely mintha tűzbe borította volna az Áládsácsi völgyét s a fenekén csapkodó hullámokat. Ezen a helyen, a lábaink alatt vívták ki Ó-Örményország fiai utolsó hősiességük győzelmüket! IV. Mihály byzanci császár Örményországba küldte hadait, hogy az

elhunyt János királylyal kötött állítólagos egyezmény értelmében szállják meg Áni városát. A falai alatt táboroztak a görögök s követelték a város átadását (1042). Erre az ország nyolczvan éves kormányzója, Páhláuni Váhrám, összegyűjtötte a rendelkezésére álló fegyvereseket, vihar-ként tört ki a keleti kapún, mely az Áládsá völgyébe vezet s szétverte a császári sereget. Majd összehívta az ország nagyjait s királylyá választotta meg és a székes egyházban Bedrosz katolikoszszal megkoronáztatta Jánosnak fiát, a tizennyolcz éves Kákigot. Ő volt az Ániban székelő utolsó örmény király. Három évvel később Konstantinápolyba ment, hogy a császárral tanácskozzék országainak ügyeiről, s nem tért többé vissza.

* * *

Másnap délután visszatértem Alexandropolba s onnan tovább utaztam — ezúttal a nagy posta-gyorskocsival — Tiflis felé. Hazatérő utamban Batumig a vasutat vettem igénybe, onnan pedig hajóval keltem át a Feketetengeren. A kinek részeül jutott két gyönyörű, napfényben ragyogó napot a Pontus sötét hullámain élvezhetni, s emben a Kaukázus hó borította csúcaival, — soha sem fog ezekről a napokról megfeledkezni.

Dr. Molnár Antal.

Örményország nyomorgattatása.

Az „Armenia“ számára németből fordította: Józsa Jánosné.

I.

Török-Örményország Anatalia keleti részén, tehát a Feketetengertől délre fekszik; hegységei a két nagy folyónak: a Tigris és Euphratesnek forrásvidékét képezik, és igen jelentékeny magasságra emelkednek. Az Ararát pl. 5157 meter magas.

Ásvány-gazdaságán kívül Örményországnak védett völgyeiben termékeny a talaj, mely a megmunkálás minden nemét megjutalmazza; vannak jó, a marba tenyésztésre alkalmas legelői; a nép túlnyomó része tehát földműveléssel foglalkozik. A falúsiak szelid lelkületűek és békés természetűek. A városi lakosság, úgy a tulajdonképeni Örményországban, mint a török területen lévő örmény városnegyedekben, kereskedéssel és banküggyel foglalkozik. Az örmény ritka tehetségekkel van fölékesítve és így lassanként kezébe ragadta a török birodalom kereskedelmét. Emiatt természetesen féltékenykedés és gyűlölség támadt s a bosszúvágy egy neme keletkezett a mohamedánok között, hogy ők is örménymódon csinálják az üzleteket. Lehet-e jogosan szemére vetni egy leigázott népnek, hogy nem tudta minden tekintetben megőrizni a szabad nép erényeit?

Örményországról már a legrégebbi korban van említés téve; a harmadik században áttért a keresztény vallásra; s ámbár e nemzet azóta folyton a legsanyarúbb elnyomatás alatt nyögött, mégis nemcsak saját nyelvét, hanem összes népszerű és vallásos hagyományait is megtartotta. Nyolcz század óta úr a török Örményországban, és természetesen — mint általában minden muzulmán — engesztelhetetlen ellensége a keresztényeknek. Ha egyszer a mohamedán fanatizmus felbizgattatott, akkor kegyetlensége, a megvetett és gyűlölt gyaurokkal — „keresztény kutyák“-kal — szemben határt nem ismer.

Az irigységhez és fanatizmushoz — melyek a török nép mély gyűlöletének legfőbb okai, járul még mint az iszonyú mészárlások főfőoka — az uralkodó gyűlölete és féltelme. A jelenlegi szultán II. Abdul Hamid, az örmények halálos ellensége, irigyléssel nézi az örmény iskolák folytonos emelkedését, virágzását. Az utolsó 25 év alatt történt mindennemű előhaladásokról tüzetes jelentést tétett magának. Pontos tudomása van mindenről. Szellemi és tudományos téren való előhaladásuk, kereskedelmük és iparuk fejlődése már régóta szálla a szemében. Azt hiszi, hogy birodalmában a keresztény kisebbségnek emelkedése, növekvő túlsulya az ő uralkodását fenyegeti.

A török népesség mintegy 20 millióra, az örménység $1\frac{1}{2}$ —2 millióra rug. Utóbbiak közül mintegy ötvenezer protestánsná lett és 100 ezeren fölül „egyesült örmények“ neve alatt katolikusok. A túlnyomó többség: a nemzeti vagy Gergely-féle egyház híve, így nevezve Világosító-Szt-Gergelyről, ki 257-ben született.

Ez az egyház az ecsmiádzini (Orosz-Örményország) katolikosz fősége alatt áll; a jelenlegi katolikosz a tiszteletre méltó Mégardics Krimián. A török-örmények azonban a konstantinápolyi patriarkhát tekintik hatósági és vallási főnöküknek, ki egyúttal közvetítőjük az ottomán kormányhoz való minden vonatkozásban.

Az utolsó két évben rendszeresen végrehajtott mézszárlások alkalmával több mint százezer ember vesztette életét. A helytartók szívében csak nagy ritkán mozdult meg az igazságérzet egy paránya, mely a gyilkosságot feltartoztatta volna. Inkább eltűrték mindenütt, sőt előidéztek ezt, és a hatóságok intézkedése ama vérfürdőt minden módon elősegítette.

A 6 nagyhatalom nagyköveteinek értesítései pl. Erzerumra vonatkozólag így szólanak:

Ámbár október kezdete óta az őrzékek megerősítettek, mégis a hatóság kizárólag örmények letartoztatásaival foglalkozik, még pedig a konzulok abbeli fáradozásai ellenére, hogy a nép megnyugtására és a mohamedánok lefegyverzésére intézkedések tétessenek. Azonközben a törökök egész nyíltan készülnek az öldöklésre.

A tiszték és katonák köztudomású részvétele a rablásban a konzulok által meg lett állapítva. A kihágások nem szüntek meg addig, míg a boltok teljesen ki nem raboltattak és tulajdonosaik le nem gyilkoltattak.

Ehhez hasonló dolgokat a 6 követ utasításai igen gyakran megerősítenek.

Igy olvassuk ugyanott Chárput városra vonatkozólag:

A kurdok azt állítják, hogy ők a hatóságokkal egyetértve cselekedeznek; a hatóságok végre belátták azt, hogy valamit tenniök kell, de későre; és mivel a tiszték, katonák és zsandárok a rablásban részt vettek, nem mertek senki ellen fellépni.

Malatiában a helytartó a gyilkolásnak és rablásnak 24 óra hosszúig szabad folyást engedett.

Yenidje-Kaleban a csapatok tisztjeik vezetése alatt mentek gyilkolni és rabolni.

Ugyanott a ferencziek kolostorát fölégették, aztán Salvatore atyát szuronyokkal megölték, mert vonakodott hitét megtagadni. A holttestet földarabolták és megégették.

A „Les massacres d' Armenie“ czimű könyvben az 1895. decz. 26-ról keltezett levél a következőket mondja:

„Két nappal a vérfürdő előtt, az Árábgir minden faluján kikiáltók mentek végig és nyílt utcán hirdették: „A proféta összes gyermekeinek teljesíteniök kell kötelességüket, mely abban áll, hogy minden örményt legyilkoljanak, házaikat kirabolják és fölégessék; egyetlen örményt sem kell kimélni. Így szól a palotaparancs. Mindazok, kik nem engedelmeskednek, örményeknek tekintendők, és úgy mint azoknak, meg kell halniok.“ Mindezekből látható, hogy egyedül a kormány az oka mindennek; mert tőle jött emez iszonyú parancs. Az életben maradottak siralmas állapotban vannak. A férfiak többnyire meg vannak sebesítve, vagy lassan elpusztulnak a börtönökben; csak öregek, gyermekek és nők maradtak meg. Egynek sem vala kenyere és ruhája. A nyomort szavakkal leírni nem lehet. Árábgirnak vége van.

Ugyan ezen városból írja egy nő:

1895-ben — nem tudom melyik novemberi napon — 8 napig tartott itt a gyilkolás, rablás, gyujtogatás; oly nagy volt a lárma, hogy azt leírni nem lehet. Ott pokoli hangok, itt kis gyerekek kiáltásai: . . . „Oh Istenem, mama! . . .“ Mások kiáltanak: „Segítség, segítség!“ Ki fog rájok hallgatni? A golyók hullanak reánk, mint a jégeső. Kivont karddal jön az ellenség reánk. Ki látott ilyen kegyetlen hohérokot, ilyen megvadult, mondhatni baromi embereket? . . . Most török városnegyedben lakunk, 7 szobás házban; százan vagyunk asszonyok, fiatal leányok, gyermekek és néhány megsebesített férfi. Sirunk és jajgatunk; nincs semmink a sebek gyógyítására, még csak kötélékek sincsenek; fehérműket sem válthatunk, mert egyebünk nincs, csak a mi rajtunk van. Kiáltás és nyögés

megakadályozzák az alvást, s ha mégis pillanatra elszenderedünk, akkor a gyerekek ébresztenek föl, kik rémesen álmodoznak. Itt egy gyermek így kiált: „Ott jönnek, ott jönnek! mama! meg akarnak fojtani és a tűzbe dobni! Segítség!”

— Folytatása következik —

Örmény eredetű magyar főrangúak az Árpádok idejében.

Szongott Kristóf, Az „Armenia“ jeles szerkesztője, az „Armenia“ magyar-örmény havi szemlében (X. kötet 247. l.) egy maradandó becsü czikket irt „Örmény elemek Árpád táborában“ czimmel. Helyesen mondja, hogy Árpád népében, mely nem csupán magyarokból állott, voltak fölös számmal örmények is.

Vizsgálva most a régi magyar családneveket, találunk közöttük tényleg olyanokat, melyek csakis az örmény nyelv segélyével fejthetők meg — bizonyságául annak, hogy az illető főrangú magyar családok örmény eredetűek voltak.

Ilyen a Koháry család neve, melyről (Sprachwissenschaftliche Abhandlungen I. kötet 21.) kimutattam, hogy = örmény kohár (gohár) 'drágakő' jelentésű perzsa jövevényszó, megtoldva örmény -i birtokos-eset végzettel (ugyanaz a szó van meg az erdélyi örmény Csuhár névben, mint női keresztnév a Dsuhár, Dsughár, Dsuhál, Dsohár, Guhár alakokban, l. Szongott, „A hazai örmények vezeték- és keresztnévei 14 és 66 o., továbbá Szongott, „A magyarhoni örmény családok genealogiája“, Szamosújvár 1898.).

A másik ősrégi magyar családnév, melyet örménynek kell tartanunk, a Szenté-Mágoocs ősi magyar nemzetség neve.

Kimutattam már (Sprachw. Abh. I.), hogy az erzsébetvárosi Dsokebin 'jól tánczol' oláh eredetű örmény név Picsocs változata a konstantinápolyi örményeknél is előforduló pics¹⁾ 'Bastard' szónak örmény ocsh 'nem'-mel való bővítése; jelentése tehát: 'nem: B.' Így a Mágocs személynév és a helynév is talán azt jelenti 'nem magus'; (v. ö. a pehlevi és ó-perzsa magú szóval, l. Sprachw. Abh. II. 14.). Tudva levő másrészt, hogy az örmények jóval előbb vették fel a kereszténységet, mint a perzsa vallású magyarok s talán a Mágocs e jelentéséhez a család Szent²⁾e neve is, mely nem más, mint a szláv eredetű magyar szent szó, — járul.

Dr. Patrubány Lukács.

Eltünődtem gyakran azon...

Eltünődtem gyakran azon:
A sok nemes, lángérmény,
Hogy hova mén,
Ha kihült az érző kebel?
S a szeretet és gyűlölet
Egy helyre jut? és odafenn?
Igen, igen,
Mind oda jut: az égre fel...

S szeretetből lesznek ottan
A ragyogó szép csillagok,
Aranyosok,
Az üdvöt sugározva le . . .
Gyűlöletből pedig lesznek
A haragvó meteorok,
Szétrobbanók,
Az ég-ívén szaladva le . . .

¹⁾ A hazai örménység pids alakot használ.

²⁾ Kétségesebb a Szent^e e-jének magyarázata, mely lehet akár szent ev mag ocsh 'szent és nem magus' (örmény = ev 'és' szóval). V. ö. azonban magy. Szépe családnevet is = 'Szépe'; v. ö. ezzel szemben a hinkedásán '15' örmény alakot. *Dr. P. L.*

Szeretetnek égen helye,
Ott ragyogni örök időn,
S megnyहितőn,
Ha szívünkben fájdalom van . . .
Gyűlöletnek meteorját
Fönn az égen meg nem türik,
És leűzik,
Örök helye: lenn a porban! . . .

Józsa János.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: Szongott Kristóf.

(Tizenkettedik folytatás).

A Dániel-kútja előtt mintegy öt-hat öl kiterjedésben nincs semmi foglalás; de mindjárt az itt látható tós-helyen túl a mikolai oláh ecclesiának a pap által használatni szokott földje mellett — hosszában a mikolai patakig — mintegy négy ölnyi szélességben foglalt el ugyancsak a mikolai oláh ecclesia a városi határból egy darabot. Az említett mikolai patak partján, hol régen a mikolai útba ütközve, a mikolai határral szomszédos lenni megszűnik, néhol mint egy-két, s hol legnagyobb mintegy tiz ölnyi szélességben nyulik el a mikolaiak által tett hatodik foglalás — a mint ezt a tekintetes uraknak külön-külön meg is mutattam.

Hogy névszerint kik tették ezen foglalásokat, nem tudom (az egy oláh ecclesiát kivéve) megnevezni, úgy az időt is, hogy mikor foglalták, nem tudom bizonyosan; mert lassanként beljebb szántogatás által foglaltak a mikolaiak a város határából.

A Hesdát felől általom a második kérdőpontra tett feleletben megjelölt határszél is nincs meg mindenütt, a mint

meg is mutatom azon általom kijelelt metákban. Ugyanis a szévi út keleti oldalán álló dombtetőtől, melyen régen az akasztófa állott és megette levő halomtól lefelé egy a Szamosújvárról Hesdátra vivő út déli oldalán álló fogadóig — mely ime ez — és a melyet a második kérdésre tett vallomásomban is említettem, nagy kiterjedésű helyet foglaltak apródonként a szamosújvári határból a hesdátiak. Ezen foglalt hely éppen a fogadónál mintegy husz, tovább délre az alantabb fekvő tóshelyen mintegy ötven, éppen a hegy aljában mintegy hetven és végre a tetőn, hol már a mikolai határral összeütközik, mintegy hatvan ölnyi szélességű. Ezen fogadó mellett a Hesdátra vivő út, melynek jobb oldalán elnyúló holt Szamos nyugatészaki partjától fogva, hol a határ egy szögöt formál, egész a Szamos éjszaknyugati partjáig, semmi foglalás sem történt. A Szamos éjszaknyugati, vagy Kérő felőli partján álló s — már a tekintetes uraknak megmutattam, — a határkötől fogva azon árokig, mely a kéroői határt a hesdát határtól elválasztva a szamosújvári határba kissé bekanyarodik s a Szamosba ütközik, vagyon egy darab a hesdátiak által tett foglalás, melynek szélessége a Szamos mellett egy, az árok felőli végén pedig mintegy tíz öl. Ezen két darab, a tekintetes uraknak meg is mutatott foglalást tették — tudtomra — a Hesdát falúsiak a szamosújvári határból; de hogy ezen foglalások ki által tétettek, névszerint megnevezni nem tudom; mert csak lassanként beljebb meg beljebb szántás által tétettek ezen foglalások, de csakúgyan az én értemre.“

A második tanú Román Ávrintya, 41 éves görög egyesült vallású, nemes személy; idevaló lakos, ki a városnak 12 évig volt csordapásztora.

A harmadik tanú Kupsa Lukács, 36 éves gör. kath. vallású; mint idevaló lakos részben ismeri a város határát. Szolga a városnál.

A negyedik tanú Novák Gergely városgazda, örmény kath., 73 éves.

Az ötödik Jagamast András 65 éves örmény kath. vallású polgár, ki 24 évig volt a város hesdát részjóságának haszonbérlője.

A hatodik tanú Kovács Melchon örmény kath., 53 éves polgár, ki 16 évig volt a városi mézárszék haszonbérlője.

Mivel mind az öt tanú egyezőleg vallott az első tanúval, vallomásaikat — nehogy ismétlésbe bocsátkozzam — mellőzöm.

Habár a második kérdőpont a Széplak felé néző „metá“-ról (nyugati határ) is tesz említést, mégis egyik tanú sem szólott városunknak sem nyugati, sem éjszaki — Szamosújvár-Németivel szomszédos — határáról. Nem szólott, mert városunk nyugatról és éjszokról természetes határokkal bir:) nyugati határa az országút és éjszokról [Németi felől] sáncz) és ezen határok nem voltak kérdések. (L. Vár. lev. V. Ferdinánd királyhoz 1845. okt. 7-én küldött latin felterjesztésnek, — melyben a tanúvallomások magyarul vannak fogalmazva, 7—15 lapjait).

III. Czikkely.

A város neve, czimere, jövedelme és leírása.

I. A város neve és czimere.

A bécsi udvar 1696. aug. 20-án gróf Apor István, erdélyi kincstárnokhoz intézett levelében ezt a nevet használja: „Samos-Ujvár.“

Stainwille, Erdély katonai főkormányzója, Déván 1715. ápr. 16-án kelt iratában ez az alak fordul elő: „Szamos-Wijvar.“

Főbiránk: Jakabfi Kristóf 1716-ban a katonai kormányzóhoz küldött kérvényében így nevezi városunkat: „Oppidum Armenum.“

Antalffy János erdélyi róm. kath. püspöknek a városhoz intézett iratában ez olvasható: „Eörmény Város.“

„Actum Szamosujvári in oppido Armenorum“ 1720. máj. 22. (L. „Örmény prot. I. köt. 105 lap.)

Kornis István („supremus commissarius“) 1724-ben kelt levelében ezt a czímet írja: „Strenuis Judici Primario et ceteris juratis Companiae Armenorum Szamosujvariensium mihi benevolis.“

Báró kászoni Bornemisza János Bécsből küldött és 1726 nov. 10. kelettel ellátott levelében ez van: „Örmény Város.“
1727-ben kelt levélből: „Szamosujvár.“

1730. Incze Sámuel leveléből olvassuk: „Szamosujvár alias Örményváros.“

1731-ben a kormányzék evvel a czimezéssel él: „Compania Armenorum Szamosujvariensium.“

1733-ban a város által kiadott iratokon: „Liberum oppidum Armenopolitanum“ és „Libera civitas Armenopolis.“

1735-ben Placsintár Lukács („senator et juratus notarius“) ezt írja: Signatum „Szamosujvárino = Armenopoli.“

A kormányzék iratában, mely Nagy-Szeben, 1743. márcz. 4. kelettel van ellátva, ezt a czimezést használja: „Judici, Juratis ac Notario Lib. et Regii oppidi Armenopolitani.“ Itt fordul elő első ízben a „szabad kir.“ jelző; addig „priv. civitas,“ vagy „priv.oppidum,“ vagy „Compania Armenorum.“

1758-ban a főkormányzék leiratában ez a czimezés fordul elő: „Circumspectis Judici caeterisque membris comm. ac notario Companiae Armenorum Szamosujváriensium et Elisabethopolitanorum.“

„Theodorus Csomák civis Armeno-Szamosujváriensis. 1764.“

„Szamosujvár-Örményváros“, így is „Szamosujvári Örményváros 1764.“

1769. A csikszépvízi bíró (Ágop Êsztechnoi = Zachariás Jakab) így ír:

„A gerlai örmények compániájának bírása“ *ἡ ἑθνὸς ὀρμενίων ἐπιτροπὴ τῆς γερλαίας*: birov gérláju Hájocz Kumpániájjin) (Vár. lev.)

1774-ig így: „Compania Armenorum Armenopolitanorum vagy Szamosujváriensium“, azután... „Judici et notario oppidi Szamosujvár vel Armenopolis.“

1783. Ios. Ehleg de Eggenfeld locumtenens. 1783. máj. 3. Bágyonból (Szolnok-Doboka) irt latin levelében ezt mondja: „Inclita Armenorum compania.“

1787 óta a város ezt a kifejezést használja: „E sessione Magistratus lib. reg. civitatis Armenopolis.“

„Civitas nostra jus Liberae Regiaeque Civitatis non prius, nisi anno 1876 subsequente tandem 1787 medio Excellentissimi D. S. R. I. Comitibus Adami quondam Teleki

Regii eorum commissarii statuum impetraverat, Sigillum autem usque huc cum inscriptione Privilegiati Oppidi provisum, non prius, nisi 1788 ad inscriptionem Liberae Regiaeque Civitatis transformari, hocque taliter formato exposit tandem uti caeperat . . . Nos ante annum 1788 cum inscriptione Liberae Regiaeque Civitatis sigillo nunquam uti fuerimus.“ (Vár. lev. 1806—1175. sz.).

Városunk czimere: kétfejű sas, a két fej közül a közös nyakrészből kiemelkedő kereszttel. E czímer szép történelmi multtal bir. A kétfejű sas örmény sas és így eredetét nem köszöni a régi német birodalmi czimernek; mert a czimer-tanban sokkal előbb fordul elő, mint azt a német császárok használták volna. A német császárok czimere egyfejű sas volt. Csak sigmond kezdte a kétfejű sast birodalmi czimerül használni; de előtte már számos nemes család, több város és zárda czimerében meg-

A város czimere

volt. A kétfejű sas eredete messze kinyúl a mondák világába. A kétfejű sas a hitregetan mesés állata; ez az alvilági sas: Jatayu, mely a multba és jövőbe néz. Városunk czimeréről más helyütt kimerítően szóltam. (L. Szongott, Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz, 25. lap).

2. Fejezet. Az ország kormányzójának egyik irata.

Habár volt az országnak polgári kormányzója (gubernator), mégis a város polgári ügyeiben is a katonai kormányzó intézkedett; mert városunk majdnem négy évtizedig „katonai védelem alatt állott.“

A katonai kormányzó: St. Stainwille-hez fordult 1719-ben is városunk kérelmével, ki Károlyfehérvárott (Carlsburg) 1719. márcz. 30-án kelt iratában, mint a helybeli vár kapitányához („A Monsieur Monsieur de Kölwel, Capitain au Rgmt de Lüvingstain a Samosujvár“) intézett, kérelmünkre kívánt kedvező választ adott.

A német nyelvű fontos okirat, melynek hátára az örmény jegyző ezeket írta: „A tábornok küldte iratnak

másolata a boltok és a város körülsánczolása tárgyában.“ (generálin chêrgádz thêchthin párján e bolterun szebèn u khâghkhin polor sâncz ânelu) magyar kivonata ez:

1. Városunkat „Samosujvar“-nak nevezi („Aus der Beilaag wird derselbe ersehen: was an Mich die Armenier zu Samosuyvar vorgetragen haben“).

2. Városunk ebben az évben 500 Rh. forint adót fizetett („die auf die Armenier repartirte fünst Hundert Gulden Rhein.“).

3. A negyedik pontban ezt mondja: Aggálytalanul meg kell engedni, hogy ezen kereskedő emberek házaiknál

Sétatéri fenyves.

boltokat (= bolthajtásos termeket) építhessenek; mert csak így biztosíthatják ingóságaikat tűz ellen („Ist unbedenklich zu zulassen, dasz selbige Handelsleuthe umb Ihre effecten [ingó vagy, jország, házi butorok] vor Feuer sicher zu halten, in Ihrem Häusern Gewölber erbaun“). (Ime miként korlátozzák az építkezési kedvet! Volt miből és tizenkilenc évig [1700 – 1719] még is nem építkézhattünk úgy, mint a szükség követelte, vagy a kényelem kívánta!).

4. Bezárhatják a várost minden haladék nélkül sánczczal és kapú-

val („Kann ganz ohne Anstand geschehen sich mit den Graben und Thor einzuschlüssen“).

Egy, a múlt század első feléből való latin oklevél, — melyről a kelet hiányzik, — a város jövedelmét így részletezi:

1. Az útvám (telonium) 108 Rh. frt és 20 krért van haszonbérbe kiadva; de mivel a hidak fentartása évenként 200, 300, sőt 400 frtba is kerül, ez útvám nem elég a hidak javítására.

2. Csak egy lisztelő malmunk van, mely évenként 100—200 frtot és ha a gabona drága, több jövedelmet is hoz; azonban jövedelme a kiadásokat („reparatio“) nem fedezi, mivel a malom igen veszedelmes helyen fekszik („valde in periculoso loco sita sit.“)

Sétatéri vashid.

3. A serfözöházat, mit a „dominium“-mal együtt vettünk (braxatorium una cum dominio emptum) évenként 100 frtért adjuk bérbe.

4. Haszonbérbe kiadó szántőföldünk nincs. A kaszálok vagyis inkább rétek, melyeket a város használ, 200 frt érő szénát adnak.

5. Favágóhelye (lignatio: fahordóhely, a honnét hordják a fát: Ort wo Holz gefällt wird) a városnak nincs; a tüzi fát készpénzen vesszük, — még pedig itt drágább a fa, mint bárhol Erdélyben (et quidem carissimo pretio hic, si alibi in Transylvania).

6. Mivel erdeink nincsenek (később vették meg az erdőket), makkunk sincs.

7. A vásárvámot, mely évenként 120—125 frtot tesz, rég óta a város tanácsnokainak adjuk, kiknek egyéb fizetésök nincs.

8. A város korszomái, úgy a dominiummal vett két korszoma is, évi 2066 frt és 40 krért vannak bérbe kiadva; de mivel ezen épületek rossz karban vannak, a javítások sokat emésztenek úgy, hogy a haszonbérből évenként alig marad 1400 frt.

9. Egyedárúság nincs a városon, azért e cím mit se jövedelmez.

Sétatéri körönd.

10. Nehány a dominiummal együtt vett ház évenként mintegy 30 frt bért hoz.

11. A mészárszéket (macellum) 500 frtért adtuk ki.

* * *

Ezekből látjuk, hogy a város, alakulásának első éveiben, mily csekély jövedelemmel bírt; de kiadása sem volt sok.

Azonban, hogy a szíves olvasó összehasonlítást teheszen a város akkori és mostani jövedelme között, ide írom az 1899. évi költségelőirányzat egyeztetését. Bevétel: 80823 frt 81 kr., kiadás: 80805 frt 70 kr.; maradék 18 frt 11 kr.

4. Fejezet. A város legrégibb leírása.

Az a latin leírás, mit alább magyar fordításban közlök, az előző (3) fejezetben közzétett oklevél két belső lapját foglalja el; ezen sincs kelet. Ez a városnak legrégibb leírása. Az érdekes leírás magyarul így szól:

„Ez a város a hasonlóvá vár mellett, Belső-Szolnok-megyében, sík helyen fekszik; mellette folyik a kis Szamos, mely kiöntéseivel a réteken sok kárt szokott okozni. Szántóföldjei nincsenek. Területe (territorium), mit az uradalommal együtt vett, oly kicsiny, hogy legelésre sem elég. Évenként 1450 Rh. frt adót („taxa cameralis“) fizet. Kéves szőlőkertje van; a lakosság ezeket nem haszon kedvéért, hanem inkább kedvtelésből műveli. Ezekben — különösen a kedvezőtlen fekvés miatt — évenként alig terem 3—4 veder bor, mely tizenegy frtnál többet nem ér. A lakosság nagy része kereskedést (quaestum) és adásvevést (mercaturam) folytat részint Erdélyben, részint Magyarország-, Németországban, vagy más külső helyeken („aliis locis extraneis“ = külföld), a gazdagabbak marhával kereskednek. Magyarországon és a Bánátban is kénytelenek adót fizetni. Ezen kereskedőkön kívül mások timárok (cerdones), kik kecske- és juhbőröket készíttetnek (veres, sárga és fekete kordovány = „pelles rubro, flavo, nigroque colore tinctas“). Vannak közöttünk még szabók, szőcsök, csizmadiák, hentesek, kik különböző nemzetekhez tartoznak és mások házaiban laknak.

Ennek a városnak (oppidum = mezőváros) van birája, tizenkét tanácsnoka, örmény és magyar jegyzője, kik a felséges uralkodóktól nyert kiváltságlevelek értelmében az adó- és taksafizetés alól mentesek.“

V. Czikkely.

Városunk főbirái, polgármesterei.

1. Fejezet. A kompánia birája.

Beköltözés alkalmával az összes örménységet így nevezik: „Örmény Compania.“ Később, midőn már városokat alapítottak, mindazok az örmények, kik egyazon

városban laktak, szintén „Companiát“ alkottak. Az egésznek nevezete átment a részekre: az „örmény compania“ négy kisebb kompániára szakadt, mely részek (városok, helységek) évtizedekig ilyen nevezetek alatt is fordulnak elő: „Szamosújvári örmény compania, ebésfalvi (erzsébetvárosi) örmény compania, gyergyói örmény compania és szépvizi örmény compania.“

A csikszépvizi örmény bíró és főgondnok: Zakariás Jakab (*Աղօր Ըղղիկնոյի եկեղեցքսն եւ սիրով սիրովքու շայց*: Ágop És-technohi jégéghéczhpán jév birov szipvizu Hájocz) 1769. máj. 25. kelt örmény levelében bíránkat a „gerlai (szamosújvári) örmény compania bírójának“ nevezi: *ձծարելի աղա եւ աղաջա սիրով կերպու շայց Գումբանիայի* (médzárelí ághá jév ághá-cshá birov gérláju Hájocz) kumpániáji. Vár. lev. 1769. máj. 25. kelt csikszépvizi levél.)

Végre egy-egy örmény társulat tagjai is „kompániá“-t képeztek. A városi jegyzőkönyvbe 1751. júl. 23-án ezt írták: „Eljött a kereskedők tekintetes kompániája“ *էկու ազուբանիսն ազաբրկընունը*: egáv bádvelí cumpánián bázérgén-nunê. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ II. köt. 409. lap).

Őseinknek, midőn bejöttek, csak egy bírójuk volt: a „compania bírāja.“ Azonban ennek a joga és működése azonnal megszűnt, mihelyt felépült a négy örmény helység; mert ezek maguknak külön bírákat választottak. És mivel ezen helységek akkor „companiá“-knak is neveztettek, az új bírák is használták ezt a címet: „a compánia bírāja.“ Négy örmény ember élt ezzel a címmel: a szamosújvári, az ebésfalvi, a gyergyói és szépvizi bíró. Ime a példa: „Feljött 1715. áug. 13-án Lengyel Gergely bíró, ki akkor (mí-
dön az eset történt, mely mellett tanuskodik), a kompániának bírāja volt, hogy a tanács előtt tanúságot tegyen. . . .
(*էկու սիրով Խարիւ Գերգոր, վորնոր այն ժամանակ սիրով եղել էր գումբանիայի*:
egáv birov Chárib Kirkor, vornor ájn zsámánág birov e-
ghél er kumpániáji. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 24. lap).

Később bíránk kihagyják czimükből a „compania“ szót, és e helyett a helység nevét, melynek bírójává választattak, használják; így: a szamosújvári örmények bírāja, az ebésfalvi örmények bírāja és így tovább. . .

2. *Fejezet. Törvényesnek el nem ismert bírák.*

Mihelyt felépült az új város (Szamosújvár), lakói: az örmények a II. Apafi Mihály által 1699-ben adott kiváltságlevelél ezen szavai értelmében: „Armeni proprio ubique a se electo parerent Iudici...“ megválasztják bírájukat. Ilyen önválasztotta bírák kormányozzák az új várost 1700—1715-ig. De mivel helytelenül azt állították néme-lyek, hogy „diplománk“ még nincs¹⁾, a kormányzók tanácsunkat és bíránkat nem tekintik törvényesnek („legitimus“-nak), azért apáink Erdély akkori hatalmas katonai kormányzójához: Stainwilléhez fordulnak és kérik, hogy hagyja meg őket azon örkormányzat élvezetében, mit az Apafi- és Lipót-féle kiváltságlevelél adott nekik. Erre Stainwille a következő rendeletet adja ki: „Posteaquam Armenorum Catholicorum penes arcem Szamosújváriensem Colonia possessionata competenter ac demisse me requisiverit demonstrando, quod inter primas rerum gerendarum regulas deficiente quidem legitimo magistratu constitutio unius inter ipsos Iudicis, qui lites et dissensiones eorum imposterum oriendas, ne Natio hac in primordio sua cultionis confundaretur, dirimere sciat, summe necessaria esset, quorum honesta petitioni tam vigore cum Fisco Regio initi Contractus, et sacri Caesareo Regij Diplomatis more resolvendi, quam ex amore Iustitiae, hisce annuere et facultatem inter se eligendi Iudicem tribuere volui. Electo autem Iudici omnem quam decet reverentiam, honorem et auctoritatem ut exhibeant et similem, qui negotijs inter illos occurrentibus, usque dum sacrum Caesareo Regium Diploma iisdem Clementissime impertitur, praesesse valet, instituant impono, ita actum Szász-sebes 14-a febr. 1715. Staiwille.

¹⁾ Az Apafi-féle kiváltságlevelen kívül kezünkben volt még az I Lipót-féle diploma is, mely „Vincez 1700 máj. 15.“ kelettel van ellátva. Az jogot adott nekünk arra, hogy tanácsot alkossunk és bíránkat megválaszszuk. Ime e szerint volt diplománk és tehát a kormányzók követelt el törvénysértést, midőn törvényesen megválasztott tanácsunkat és bíránkat nem akarta törvényesnek elismerni. Ezt a diplomát most is őrizzük a városi levéltárban.

3. Fejezet. A főbírói választást a király hagyta helyben.

A főbíró egy évre választottuk, ki a következő év első napjaiban mondott le hivataláról; de a városi közgyűlés rendszeren a második évre is megválasztotta. És így legelőbb főbíránk legalább két évig viselte a főbírói tisztelet. A választási jegyzőkönyvet — megerősítés végett — a fejedelemhez küldöttük fel. A megerősítésért még taksát is fizettünk. Állításomat nem hagyom bizonyítatlanul, azért közzéteszek négy oklevelet:

A felséges kir. Főigazgató-Tanácsnak (főkormányzók, gubernium) 1807 okt. hónap 22. 7729 szám alatt kelt rendelete azt parancsolja, hogy az 1791-ben kelt 61. Diætales articulus értelméhez képest a főbírói hivatalra véghez viendő candidatio a fels. Udvarhoz megerősítésül leendő felküldés végett mindenkor repraesentáltassék.“ (Vár. lev. 1820—609 sz.).

„Méltóztatott eő Felsége maga f. eszt. júl. 7. 2542. udvari szám alatt kelt kegyes decretuma által Karátsonyi Kristófot azon város bíróságában, melyet most is a Guberniumnak megelégedésével visel és a melyért 300 Rh. frt esztendei sallarium illeti, továbbra is kegyelmesen confirmálni. Ex Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 7. julii 1820. (Vár. lev. 1820—167 sz.).

„Benignum Decretum aulicum dto 20 maji a. c. exaratum, tenore cujus Sua Maiestas Ssima ad officium Primarii Iudicis Szamosujváriensis votorum pluralitate candidatum Antonium Lászlóffi clementer resolvere dignata est, eo cum mandato Dnis in apographo hisce communicatur, ut Eundem Antonium Lászlóffi dicto suo officio admoveere partium suarum esse ducant. E Regio M. Prin. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 30 junii 1808 G. C. Bánffy.“ (4421 főkormányzóségi szám. Vár. lev. 1808—939 sz.).

„Senator Lászlóffi Antal urnak bírói hivatalra lett megválasztásáért és a fels. Udvar által abban lett confirmációjának taxája 16 frt, 33 krban figálatván, ezen summának az állodiális cassából való fizetését a centumviratus meghatározza.“ (Vár. lev. 1808—820 sz.).

A választási jegyzőkönyv a következő tartalmú jelentés kíséretében küldetett fel a főkormányzékhez: A helybeli főbírói hivatalnak egy folyamatban való viselésére felsőbb rendelkezések szerint kiszabott normális két esztendő elteltén . . . privilegiumunk tartalma és a törvényesített régi szokás szerint az esperes és district. notarius urakkal, nem különben a választott közönséggel egyesítve tartott gyűlésünkben restauratiót tartván, az ezen választás alkalmával voxoknak többségét nyert hármasszámú bement tagjaink jegyzékét elkészítvén . . . a guberniumhoz küldjük.“ (Vár. lev. 1828—52 sz.).

4. *Fejezet. Főbíráink¹⁾ és polgármestereink.*

1700—1714. Ez a tizenégy év alatt hét főbíró vezette a város ügyeit; de a hét közül csak egynek neve maradt feljegyezve, ez Chárib Kirkor (Lengyel Gergely. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. kötet 24 lap). Mind a hét I. Lipót diplomája alapján választatott meg; tehát „törvényes“ főbírák. Czimök: „A szamosujvári (gerlai) örmény kompánia bírása.“

1714—1716. Idősebb Jakabffy Kristóf (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 1 lap).

1716—1718. Ifjabb Jakabffy Kristóf (*титулярный советник*: Chácshig Ágopsáján, vagy *Учредитель*: Ágopsái. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. XIII. lap). Az „Örmény prot.“ I. köt. XXXII (32) lapján (1716 aug. 10) így is: „Birovuthián chodsá Chácshigin“ (gazdag Kristóf bírósága idejében); a XL (40) lapon pedig (1717 márcz. 15): „Pán birov Chácshigé“ (Kristóf bíró úr). 1716

¹⁾ A mult század elején a tanács (senatus) egy főbíró és tizenegy tanácsnokból (senator) állott: de mivel a tanácsnokok közül néhányan csakis bírói teendőket végeztek (mert ezek alkották a városi törvényszéket), ezen tanácsnokok is bírák voltak. Az első bíró (judex primarius) tehát, egyszersmind a városnak is feje volt, megkülönböztetve a szék-ülő bíráktól, főbíráknak nevezetett. 1849. jún. 15-ig főbírák, azon innen polgármesterek állanak városunk élén. — Ezek szerint a falú, hol bíráskodó tanácsnokok nem voltak, előljárója: „bíró,“ a szabad kir. városnak feje: „főbíró“ volt.

febr. 3-án ír Kristóf Lukács (Luszig Kriszdoszduri) nevű örmény Szucsávából (Szucsov-en) Jakabffy-nak levelet, melyben főbiránk nevét „Bedi“-nek (*արարա պրոով ՊԷտի*: ághácshá birov Bedi) mondja. Bedi: a Jakabffy család mellékneve volt.

1718—1720. Duha (Buhá) Salamon (*արամ Սողոմոն Պուսայի*: birov Szoghomon Buhá-i²). L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. XXVI lap.) Ezt „S. Archiepiscopus apost. missionarius“ Bécsből Szamosújvárra küldött levelében (1719 decz. 5.) Salamon de Theodor-nak nevezi; miből következik, hogy Duha Salamonnak apja Duha Tódor volt. Ezt bizonyítja az „Örmény prot.“ 1719-ről vezetett ezen sora is: „Birovuthiun bádveli Szoghomon Toderi“ (Todor fiának, tekintetes Salamonnak bírósága).

1720. Der-Kirkorján Álexa (*Տր-Գիրգորեան Ալեքսա*: Pap-Gergely Álexa [Elek]). Így is fordul elő: *Տր-Գիրգորի* (Der-Kirkori). Ennek a családnak neve Kirkor (Gergely); a Der (úr, pap) csak jelző; azt mutatja, hogy ennek a főbirónak őse pap volt. A főbíró családjának egyik ága a Kirkorján elhagyásával később a jelzöt (Der) magyarra fordította és Pap-nak nevezte magát. (dr. Pap Géza országgyűlési képviselő is ezen családból veszi eredetét); a másik, a keresztnevről most is Álexa nevet visel. — Főbirónak választották 1719. decz. 16-án. Ekkor választottak még tíz

²) Ennek a családnak vezetékneve: Ávák (= Novák), Der-Ávákián (Don-ávák, Donovanák). Ez a név alatt is jött be Moldva-Oláhországból. A Buhá (román szó: bagoly), gúnyneve a családnak. Az idézett lapon kívül még a mondott prot. XLII (42) lapján is *արեսա* (buhá, így kis *b*-vel). És mivel az örmény kis *b* (*ա*) nagyon hasonlít az örmény kis *d*-hez (*ա*), a buhá (Buhá) helyett irtak duhá-t (Duhá). Az örményben nincs *a*, tehát Duhá; örményül most is így mondjuk: Duhá. Maga a főbíró az „Örmény prot.“ I. köt. XXVI. (26) lapjára ezt írta: *արի ես սղմս պուսայի*: ári jész szoghomon buhájin (a vezeték- és keresztnev is így kis *b*-vel és kis *sz*-szel): felvettem én buha salamon; de már az LV. lapon *գիրգորեան պուսայի*: gividsárinak duháin: fizetünk duhának. A Novák család egyik tagját még az ötvenes években is Bagolynak („Bagoly ur“) nevezték.

tanácsost, egy jegyzőt, két szutas-t (communitási tag), két szárésztá-t (szárosztá lengyel szó: elnök, társulati elnök) és két vátáh-t (alelnök. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 127 lap).

1721. Simai Salamon. Nem egyszer maga a főbiró így nevezi magát: Salamon Tódor (= Salamon Theodor[i] = Tódornak fia Salamon. *Սողոմոն Գուդր*: Szoghomon Tódor = Simai Salamon, vagyis *Սողոմոն Գուդրի Շիխախան*: Szoghomon Toderi Simáján: Simai Tódornak fia Salamon). Ez építtette a nevéből elnevezett „Salamon-templom“-ot.

1722. Dániel Tódor (= Toderás. *Եւ սիբոզ Գուդրուշ Կուսանս աւագ նոր սիբոզիս Նիկոլիս*: Jész birovs Toderás gudám szeb nor birovin Nigolin: Én Toderás biró számba adom az új birónak Miklósnak... L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 200 lap). Ez a Miklós a következő biró.

Kisebb közlemények.

Az Örökváros — R ó m a — a századvégi ünnepek alkalomával újra hatalmas hitéleti események és impozans zárandoklatok színterévé készül lenni; melyekre mint egy dicsőbb korszak közelgő előjeleire, csak megnyugtató erelmek közt tekintetünk! Ez alkalommal kiválóan érezzük az oly fenkölt eszmék igazságát és horderejét, minőkkel egy elismert tekintélyű egyházi író jellemzi a szent város történelmi nagy jelentőségét, midőn írja: — „Századok folytán városok és birodalmak semmisültek meg oldalánál, népek emelkedtek föl és tűntek el, még a kereszténység virágzó székhelyei is Ázsia és Afrika téerein, vad török csordáktól elborítván, alapostul felforgattatának: R ó m a azonban R ó m a maradt! Ezen egyház daczolt az idő minden rohamával, — eső szakada le és folyóvizek áradának ki és szelek fuvának és arra a házra rohantak; de le nem dőlt, mert kösziklára vala építve!“ ...

Egy század előtt. Az 1794. évben Kolozsvárt tartott országgyűlésnek magyar nyelven szerkesztett jegyzőkönyvében olvassuk, hogy Balta Márton és Szinai (helyesbitve: Simay) Gergely Szamosujvár, — Isekutz Antal s Dániel Gergely, Ersébeth Városi Követek beadott könyörgő levelekben említik, hogy

Várossaikhoz a királyi Hivóató Levél oly rendeléssel küldtetett, hogy ezen Ország Gyűlésére az 1791-ik esztendőbeli 61-dik Articulusnak tartása szerint leteendő Hazafiui Hitre Követeket rendelének, s minekutánna e végre az említett Városoktól kapott megbízó Leveleknél fogva (Credentionalis) az Hazafiui Hitnek letételére való készségeket ajánlották, — az Statusoktól arra utasítottak, hogy minekelőtte az Hitlésre botsáttatnának, az említett Articulusnak tartása szerint új Privilegialisokat adják be.

Irodalom és művészet.

„Pogány szokások őseinknél.“ Mátyás Florián nem régen a magyar tudományos akadémia ülésében, a mondott czím alatt értekezést tartott. Ebben a többek közt azt mondja, hogy „a történeti igazság földéritesére és megállapítására három irányban folytatott vizsgálat szükséges. Egykorú vagy közelkorú följegyzés, ennek igazolása oklevelekből vagy egyéb fölíratokból; végre a hazai adatok egybevetése a világtörténetiekkel.“ Azután szól a vérszerződésről és loáldozatról. Jegyzőnk szerint „még az őshazában választja magának fejedelmül Álmost a Hétmagyar és véresztéssel esküszik neki hűséget. Bővebb útmutatást szerezhetünk a vérszerződésről, ha megtekintjük a világtörténelemben előforduló hasonló eseteket. . . Az örmények, medusok és lidiaiak a mindkét fél által megszabtott ujjaik-, vagy karjaikból serkenő vért kölcsönösen nyalogatják. Így írják ezeket Herodot, Tacitus és mások . . . Az örmény Sáriaster (?) apja ellen lázadást tervező társait úgy szerződötté, hogy jobb kezeiket megszabták és az azokból fakadó vért kölcsönösen szörpölték.“

Régi örmény érmek. Szibilián Kelemen atya, ki — mint numismaticus — igen jelentékeny hírben állott, — arany, ezüst, réz, örmény érmeit a bécsi mechithárista szerzetnek adta. E szerzet birtokában (Bécs) van tudunkkal a legteljesebb örményérem-gyűjtemény. Ezen rendezett, fölülte értékes gyűjteményt, mely egy egész termet foglal el, — egy pár évvel ezelőtt, saját szemével is látta e lap szerkesztője.

Közgazdasági élet.

„Keletre Magyar!“ czímmel írja az „Ellenzék:“ — Ez a vezényszó, Széchenyi és Kossuth kora óta, a magyar közgazdasági politikában. Erre irányította azóta a magyar kereskedelmi kormány is külkereskedelmünket. Ezen öntudatos kereskedelmi politika daczára, hogy mégis oly kevés tért hódított a magyar ipar Keleten s oly relativ jelentéktelen a közvetlen behozatalunk onnét, — első sorban az érdekelt kereskedői körök,

az iparosok közönyének tudandó be. — Nem lehet ezzel szemben eléggé nem méltányolni azon hazafias felhívást, melyet Propper N. János igazgató, folyó évi október hóban rendezendő nagyszabású keleti utazása alkalmából a hazai összes kereskedelmi és iparkamarákhoz a végből intéz, hogy küldjön ki minden kamara szakferfiakat az utazás által érintendő világvárosokba és kikötőkbe, az ottani termelési és fogyasztási viszonyok közvetlen szemlélet útján leendő tanulmányozására, — s hívja föl saját érdekében is, a kamara területén létező exportképes iparvállalatokat és gyárakat ezen utazáshoz, hasonló célból leendő csatlakozásra. — Feltétlenül helyes út az (mondja továbbá az idézett lap), melyet a „Keleti Utazási Vállalat” igazgatója megjelöl. Csakis a közvetlen tapasztalás győzheti meg a magyar kereskedelem intézőit azon nagy előnyökről, melyeket a Kelettel való összeköttetés nyújthat. S éppen a Keleten székelő csász. és kir. consulusok (úgy miként birodalmunk külügyi képviselői) s a „Magyar Kereskedelmi Múzeum”-nak nagy költséggel fenntartott expositurái, készséggel támogatják úgy tanulmányaikban, mint kereskedelmi összeköttetések létesítése körül a kamarák küldöttjeit. Nem kételkedünk, — így végzi az „Ellenzék” — hogy a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara első lesz azok közt, kik a felhívást megértik s arra kedvező viszhangot adnak.

Mi ujság az örmény világban?

A cicíliai katolikosz Elhalt a cicíliai katolikosz; helyébe nemsokára új katolikoszt választanak. A választó kerületek a következők: Halep (Aleppo) városa két falúval, Márás 20, Zejthun 7, Férnuz 17, Ájntháb 6 és Ántákhkiá 12 falúval; Ádáná 10, Szisz 4, Hádsën 5, Phájász 10 falúval; Malathia 18 falúval; Guriun 23, Divrig 12, Dárende 5 és Joghád 42 falúval. Ezek a kerületek a választásra 50 egyházi és világi képviselőt küldenek. A választást Ádánában tartják; a katolikoszt a szisz-i szerzetesek közül választják.

Rövid hírek. Chácsádurián István, ki Gárinban élt, 6000 frtot érő malmát a nemzetnek hagyta. — Gárábéd Chugaszián (Lukács János) házáat, mely 2000 frtot ér, a gárinai egyháznak hagyományozta. — A Theszderedsán család házáat, melyért 6000 frtnál többet adtak, a smirnai örmény kórháznak hagyta.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvártt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.
